

ԵՐԱԶԱՅԻՆ ՏԵԲՍԻ ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ

ՎԵՐԱՊԱՏՍՈՒՄՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆ

(1988-ի դեկտեմբերյան աղետի նյութերի հիման վրա)

Երազային նյութի վերապատմումների լեզուն հատկանշվում է ժողովրդական մտածողության բնույթով: Սեր ուսումնասիրության տեսագծերում ներկայացնում ենք հոգերանական և լեզվաբանական օրինաչափություններով պայմանավորված երազատես անձի խոսքը, ինչպես է պատմվող երազային նյութը ծածկագրվում լեզվի միջոցով, իսկ ունկնդրի կամ երազաձևանի հոգեկանում՝ ապածածկագրվում, ըմբռնվում իր իմաստային կողմով: Անկախ գրառված երազների բովանդակային որոշակիությունից կամ դիտաշարից, կրկնվող նշանասիմվոլային պատկերների հաճախականությունից՝ խորհրդանշական իմաստավորում է ստանում նաև երազային տեքստի վերապատմումների լեզուն: Ըստ Յունգի՝ երազների

լեզուն նույնքան բարդ է, որքան գիտակցական կյանքում հնչող լեզուն, այն բաղադրված է առասպելական կերպարներից և առավել բարդ է ու պատկերավոր, քան համապատասխան տպավորությունները սովորական կյանքում:

Տվյալ դեպքում, մեզ հետաքրքրում է լեզվի միջոցով անձի հոգեկան առանձնահատկությունների ու հոգեկան բովանդակությունների (մտքեր, զգացմունքներ, դիրքորոշումներ, հուզական վիճակներ) արտահայտման խնդիրը: Թեպետև բառային նշաններն ունեն տվյալ ազգամշակույթում համընդհանուր լիակշիռ ընդունված նշանակություններ, այնուամենայնիվ՝ յուրաքանչյուր բառ, խոսքային գործունեության դրսևավորման յուրաքանչյուր միջոց ունեն անձնային իմաստ և շեշտավորություն:

Լինելով երազատես-ասացողների ներաշխարհի հոգեբանական շարունակությունը՝ երազները, վերջին հաշվով, ամփոփում են մեր ժողովրդի բնավորության, նրա ճակատագրի, հոգևոր աշխարհի առհմիկ հատկանիշները, ազգային կեցության և ազգային

տենչերի սահմանները: Երազատեսների լեզուն միշտ հետաքրքրական է լեզվամիջոցների ընտրությամբ, խոսքային գործունեության արտահայտման հրաանգների բազմազանությամբ, բառ-օգտագործման սարքերությամբ, ինչպես նաև պատումի բնականությունն ապահովող ինքնաբերական տարրերով:

Երազների լեզվական մշակույթի կառուցվածքային շերտերը պայմանավորում են.

ա) երազի մտաքը, ուր բանաճևային արտահայտությամբ ասացողը նշում է երազային գործողության կամ ասացողի հոգեվիճակի պայմանականությունը, ժամանակը (... իբր երազիս, զիշերը երազիս..., իբր կանգնել եմ մի ջրհորի մոտ... և այլն),

բ) պատումի աշխարհագրական տարածքը (տեղական միջավայր՝ մեր տան դար, մեր հին մայրեն, ձորի պոնկին, Չարրգի ձորը, Բոշի սաղը և կամ Հայաստանի լատնաշխարհագրական տարածքը՝ Կարս, Անի, Վան և այլն),

գ) պատումի ձևը. նախքան երազի բուն պատմման սկսելը երազատեսը ներկայացնում է իր կենսագրությանն ու հոգեվիճակին առնչվող մանրամաս, երբեմն անսպասելի անցումով ընդմիջարկում է նյութը՝ դիմելով առոնքերականության, սահմանակության, գուգորդական եիշողությանը:

Առհասարակ, հոգեբանական անցումների պատումը խիստ բնորոշ է երազներին: Երազատեսի ներաշխարհի կոտակումները հասնում են մինչև գեղագիտական շանի սահմանները: Պատկերի մեջ նյութական աարերն աստիճանաբար իմաստաստիվում, գրկվում են առարկայական որոշակի բովանդակությունից ու առօրևական տրիտորդներից՝ վերաճելով ընդհանրական, համագային գոյաիմվոյի: Երազների լեուն հարուստ է ազգայինին հասուկ, ժողովրդի լեզվամտածողությանը բնորոշ կայուն անաճներով, որոնք խոսքային հյուսվածքի մեջ լեզուն դարձնում են սեղմ. դիպուկ և յատկերավոր:

Հոգեբանական բարդ իրավիճակներ վերստատրելիս, կախված սեռատարիքային առանձնահատկություններից, պատմամշակութային զարգացման մակարդակից ու կենսափորձից, երազատեսները հաճախ նախընտրում են լեզվական ասույթների գործածումը: Երազների վերապատմումների լեզվին հատուկ է խոսքային տլումաբանական կամ սիմվոլիկ եիշողությունը: Երազի տեքստի մտապահման, պաեպանման ու երարտադրման գործընթացներն արտահայտվում են լեզվական խորհրդանիշների զմուրյամբ:

Սիմվոլիկ եիշողությունն առավել արլյունավետ է դարձնում խոսքը: Հայտնի էրազն Զ.Միկերը պնդում է, որ լեզվի ծածկազմման գործընթացն իրականանում է այն ժամանակ, կլբ մենք մեր ապրումներն արտահայտում ենք բառերով և ավելի շատ տապախում ենք այդ բառերը, քան ապրումները: Խոսքային-տրամաբանական եիշողությունը ձև է ապիս մեր բնկալումներին, քանի որ ժողովրդական լեզվամտածողության կենդանի բարավար պայմանավորված է բառապաշարի մեջ դարձվածքային միաբերների ներբավանցմամբ ու յուրացմամբ: Երազային մեկ պատումի տիպական օրինակով վաստենք ասվածք.

1988թ. դեկտեմբերի 4-ի առախտր տղաս ինձ կանչեց ու ասաց՝ շատ հետաքրքիր երազ եմ տեսել: Տղայիս մանհուկայի վերեր վաակցված էր «Վորիքդավոր ընրիք» նկարը: Նա ասաց. «Մա, էդ նկարի մեջ ինչքան սուրը կար, վրա էր հարձակվել: Զնկես կենձեին, ցանիս վրա սող տեղ չմնաց: Հնի է էդ ծնծած տեղերը կցավան»: Մեր ազգից մենակ ինքը գտիվեց: Դռըր դնւ տկեց ու սող ազգի տեղը ինրը գնաց: Էդ սրերը ինձեցին, մարտիրոսեցին տղիս ու աշան: Տղիս անունը սկեսրայրիս անունն էր դրած. շատ տանջված մարդ էր: Ջանի վրա անվերը տեղ չունիր: Բայեւ էլ նույն տանջանքը լրեց: Հնի աղջկիս հղի է և կուզե ծնվելիք երեխուն տղոս անունով կանչե: Ես չեմ ըողնի, «Համիկ» մի՛ դնե, տանջանքը շատ է, «Հարություն» դիր, յանի մեր աղեն իարություն առախ:

Ինչպես տեսնում ենք, ասացողի կենսագրության և երազի սյուժետային համալրությունը զարգանում է ներքին հուզավերլուծական բովանդակային խոսքի միջոցով: Մարդու հոգեկանի անբաժանելի բաղադրատարրեր են հույզերն ու զգացումները, որոնք գերլարված (սարևաային) իրավիճակներում վերաճում են հուզական բարդույթների: Հուզականությունը հատուկ լիներով նաև իմացական գործընթացներին՝ հետաքրքրական դրսևորում է սաւանում երազի տեքստային վերապատմումների լեզվի մեջ: Իարձվածքների և դարձվածքամերձ արտահայտությունների, խոսքային ասույթի կիւարկմամբ պատմողը հասնում է հոգեբանական նյութի բևեռացման: Երազի կենսական տարածության սահմաններն ընդլայնվում են բանասացի կենսագրական նյութի ներբավանցումով, որը վերաճում է ազգային ճակատագրի հոգեբանական պատկերի:

«Ջանկա վրա սաղ աղջ չեն թողիւ, սրբերը ծնծեցին, մարտիրոսեցին աղիս, դոշը դեն տվեց, սաղ ազգի աղջ գնաց, մեղեգ-մեղութեան» արտահայտչաձևերը երազային էությունների մեջ դառնում են հուզական փիճակի բեռնվածության կենտրոններ՝ ստեղծելով ներքին կուտակումների միջավայր։

Մասնահատուկ իմաստավորում է պահանջում ժողովրդական լեզվամտածողության բանաձևային ասույթների (անեծք, օրհնանք, ալած, ասացվածք, օղբերգ) փոխանցումը երազային մտածողությանը։ Այսպես օրինակ, երազներից մեջերևում դարձվածքային միավորներ.

սև ջուր վազել - սեջրվիս (անեծք)

արտ քաղել, վարած արտի մեջ պատկել - Աստու՛ր կանաչ

արտը և՞ս էի քաղել (լացերգ)

տունը քանդվել - ավերակ մնաս (անեծք)

խաչը թեքված աեսնել - խաչը գլխիդ խռով կենա (անեծք)

երազիս քաղարը ամայի էր դարձել ու դատարկվել - դատարկուն Լոնիս (անեծք)

կապույտ քարերով քաղաք - մսիվան քաղաքն էրթաս (անեծք)

երազիս մե մողությունը նեղ ճամպարի տեսա, Լո ճամփով բոլորը գնացող էին, ետ դարձողներ չկային - երթալո էղնի, գալո չէղնի (անեծք) և այլն։

Ասացող - երազատեսը կամ ուժկնդիր-երազահանը ժողովրդակական մտածողության նման եղանակի դիմում է երազի ենթատեքստային մեկնումների ժամանակ։ Երազատեսներից շատերը, բարբառակիր լինելով, հարագատա լեզվամիջավայր են ստեղծում տեղային-բարբառային երանգավորում ունեցող դարձվածքային արտահայտությունների և կամ ժողովրդական մտածողության այլ դրսևորումների միջոցով։ «Ջանգ սաղ էղնի, սո՛ւս, Լնպես երազ եմ տեսել, հեռի լսողաց, հեռի ձևգնից» և նմանօրինակ բանաձևային սկզբով ոճավորվում է պատումի բովանդակային էությունը։ Ոճակառույթն ու շուրջավայրը կամ ոճական երանգավորում ունեցող բառերը բացահայտում են երազային համատեքստի հուզական կամ արտահայտչական իմաստային լրացուցիչ կողմը։

Երազատես-ասացողների լեզուն հատկանշվում է ազգային մտածողության սլաշմակակության զգացողությամբ, որը դրսևորվում է երազների մեջ ազգային սիմվոլների երևակմամբ։ Ղարս տանող ճամփերը բացվել էին..., Երազիս Վարդան Մալիկյանին անես երկերում... (Կ. Սահակյանի հավաքածու)։

Ազգային սիմվոլներ ամփոփող երազային պատումներում հադրաձայնված է ասացողների մտածողության կենցաղայնությունը, կամ կենցաղային մանրամասներին հաղորդվում է հոգեբանական խոր իմաստ։ Այսօրինակ երազներում ռոմանտիզմն ամբողջանում են ոչ միայն տվյալ երազատես անձի, այլ նաև ժողովրդի մի ստվար հասկածի (գուցե թե ամբողջ ժողովրդի) ասոցիացիոն բանական խղետը՝ աշխարհագրական կամ հոգևոր հայրենիքի միասնության վերականգնման ձգտումը։ Երազների արվեստի հասարակական բովանդակությունն ու սոցիալական հնչողությունը սլաշմակակվում են պատումի ասացողական տարեքստով, ասացողի վերլուծական-համադրական մրտքով, ի վերջո, երազի ենթատեքստի մեկնաբանության բանալիով։ Երազների մեկնումի մեջ բանաձևվում են երազատեսի փորձն ու կենսահայեցողությունը։ Նրա կենսագրական ռեալությունը՝ բեկված մեծ աղետով, սրվում է հուզաարտահայտչական բարձր լիցքավորում ունեցող քանձր ապրումների միջոցով։

Երազի պատումի աստվածաշնչյան բնույթը (գիշերը երազիս, երազիս գիշերը Հիսուսիս անես, երկրի պատահանները բաց էին։ Աստված իջավ երկրից, մթնշաղ էր, գլխին լուսապսակ էր վառվում, փայլից հասկացա, որ աերն է), պատումի հեքիաթային տարրը (ոչ քնած էի, ոչ արթուն, մի տարօրինակ ծայր լսի, լսի՞, թե՞ չլսի, կա՞ն, թե՞ չկար) երազի մեջ ներքին խոսքի առկայությունը (ես մտածեցի՞ ցույն ի՞նչ գործ ունի երկրքում), տարբեր ռեալի համադրումը, ասացողի լեզվական մտածողության կամ երևակայության ազատությունը, հուզական իմաստով լիաբեռնված բառերի ընտրությունը, ներքնադրարար կամ երբեմն խիստ արամաբանված բառի և հասկացության փոխհարաբերության տարբեր ներբեռնվածությունն անդրադառնալով, բառերի հոմանիշային հարացույցից օգտվելու լեզվակառոցությունը հիմնականում անհատական-հոգեբանական գործընթաց են, բանի որ երազատեսը երազային նյութին համապատասխան նախընտրում է որևէ բառ կամ երանգիչ՝ պայմանավորված իր խոսքիմացության

աստիճանով. և եթե ունի ժողովրդական պատկերավոր մտածողություն, ստեղծում է ճանաչողական հայտնական երանգավորում՝ ունեցող խոսք:

Այսպես՝ *Երագիս ցահել աղա-տղջիկներ, վառվառն հազաժ, եկել կանգնել էին մեր դուռը: Հարցրի՜ ինչի՞ եր հավարկե: Ըսին՝ Համբարձում է. սուն: Տղտղ Հակոբի գովքը պոխ էնենր: Ես կուզեի հեռագնեի մեր դռնից, չկարողացա, չէի ուզե յս, բայց ծաղկամոր երգի ձենը ամբողջ գիշեր գարար*

Արի՜, արի

Երկար ծամեր,

Օսկե քիթեռ

Արի՜, արի

Պատկերի սյուժեային հյուսվածքում ժողովրդական մտածողության շունչը տիրապետող է և ստեղծում է վերահաս հոգեապրումը՝ քանձրացնող, երանգավորող մթնոլորտ: Նկատելի է, որ երագային պատումներից շատերը իսկական բանաստեղծական արձակ են, երբեմն ուղղակիորեն չափածոյի ներմուծով, վերջինիս բնորոշ տեսագծերով:

Տաքևիկ, ոսկե թիկ,

Արի մոտիկ,

Տաթևիկ, սիրուն բալիկ:

Պատումի հուզաբարդահայտչական իմաստային երանգը թեղադրում է խոսքի չափածոյացում: Եզրավամտածողությունը թելադրված է ասացող-երագասեսի սեռատարիքային առանձնահատկություններով:

Առանձին երագների բառային մակարդակում անձի իմացաբանական վիճակը լրիվ չի դրսևորվում՝ մղվելով ենթագիտակցության ոլորտ. իսկ հույզը գիտակցության աստիճանում մնում է չպատճառարանված: Երագասեսը հաճախ հորինում է այնպիսի պատկերներ, որոնք իրականում նրա հոգեկանում չեն եղել, այլ ծնվել են հաղորդման գործընթացում՝ անձի ներքին դրդապատճառների ազդեցության տակ: Այսօրինակ երևույթ են երագների մասին խոսքային վերապատմումները: Իրենց մտապատկերները վերաբարդակալիս մայրիկ հաճախ են անդրադառնում այն ամենին, ինչ աղևակալալ սեփական հոգեկան վիճակին, դիրքորոշումներին՝ գիտակցության ոլորտից արտամղվելով անցանկալին, բացի որ անձը կրում է իր ներքին դրդապատճառներից և միշտ չէ. որ միտված է սեփական հոգեկան կյանքի ճիշտ, օրելիվով իմացությանը:

Կարևոր է նաև խոսքային աստիճանի հնչյունային իրականացումը: Ըստ Լեոնտիկայի հնչյունային արտաբերական և ձևային իրականացման գործընթաց է, որը աստիճանի ընտրված շարահյուսության կլուսկումն է արտաբեր խոսքում: Խոսքի հնչյունական նշանակությունը, ռիթմիկան, հնչյունների և բառակապակցության միջոցով ստեղծվող ձայնի որակը, ստղի հնչողությունը ուղղված են խոսքի հուզական երանգների ապահովմանը: Բաղաձայնային, երբեմն նաև առձայնային գույնադրությամբ են պայմանավորվում երագների լեզվական համակարգի դրսևորման մասնահատկությունները: Ասենք «ս» հնչյունի բաղաձայնայնությամբ կամ գերակշռությամբ կազմված հետևյալ կանխազգացումը.

Երկուշարժին խելագարի նման սուր էի վրադ, շարունակ մարիս մեջ տեն-
դրեն կրկնվում էր. «Մուսան ջան, դու սեր մի՛ հագնի, Մուսան ջան, դու սեր մի՛ հագ-
նի, Մուսա ն, Մուսա ն»:

Հետաքրքրական է ասացողի՝ կրավորակերպ բայաձևի ընտրությունը՝ մարիս մեջ տենդրեն կրկնվում էր ... այսինքն՝ «Մուսան ջան, դու սեր մի՛ հագնի» արտահայտության ինքնաբերական, ոչ կամային կրկնությամբ նա կարծես հոգեբանական հակադրության է նախապատրաստվում սպասվող ինչ-որ դժբախտության. սեր հագնելու սխմվելով: «Ս»-երի կուտակումը ապահովում է հոգեապրումի խորությունը:

Հետևորդության հակադրությունը երագի տիպական օրինակ է. նաև հետևյալ պատմը.

Երկուշարժից հետո տեսա հայտ անկերպարան հոգին: Ինքը չէր խոսում ինձ
հեա: Տիրոջ մարդը՝ իրեն միջնորդ, ինձ քարզմանում էր հորս խոսքերը: Մայիտակ մա-
գերով, ձեռքերը ծնկներին դրած կին էր: Աջ ձեռնակի առաջ պարզած՝ ցույց էր տալիս

ինչ-որ է ու երկնային բարբառով շշնջում ինձ՝ սի՜-սի՜-սի՜-սի՜: Ես հասկանում էի սլայմանախոսը՝ սա հոգին է քո հոր» (Վոնիկ է հայրը):

«Սի-սի-սի» արտահայտությունը երագի ենթատեքստային լեզվի մեջ կարևորվում է իբրև նշանափնտրության իմաստակիր միավոր՝ «ս» բաղաձայնի կուտակումով:

Պատումի ընթացքում հոգեվերլուծության տեսակետից հետաքրքրական են նաև լուրջան իմաստաբանությունն ու, այսպես կոչված, դադարի շարահյուսությունը: Կարևորվում են խոսքի արագությունը, հուզական երանգը, ձայնի ուժը, շեշտավորումը՝ հնչերանգը՝ կապված անձի հոգեբանական վիճակների հետ. օրով կարող ենք հարուստ տեղեկություն ստանալ մարդու ապրումների ուղղվածության մասին: Վկայակոչենք, որ երագների լեզվական արտահայտչական միջոցների և ճարտասանական ձևերի համակարգում առանձնանում են գեղումի, բացթողման, բառական կրկնության, կուտակումի, դիմադրության, շրջադասության, աստիճանավորման, ճարտասանական հարց-գիծումի և այլ հնարների կիրառումը, որոնք նպաստում են տարաբնույթ հոգեբանական վիճակների արտահայտմանը:

Այսպես՝ *Արևը հանգավ, ածխացավ, մոխրացավ* (աստիճանավորում): *Ինչո՞ւ ծածկեմ. փնտռո՞ւմ ծածկեմ, քարո՞ւմ ծածկեմ երդիկս* (բառական կրկնություն): *Մի մարդ եկավ Բրիտանիայի նման. դանդաղ եկավ երկրից* (կրկնություն և շրջադասություն): *Գիշերը երագիս, երագիս գիշերը Հիսուսի տեսա* (շրջադասություն): *Ճերմակ, կաթնագույն, ծյան պես սպիտակ մարգարիտներ* (ճերմակ գույնի գեղարվեստական հոմանիշների հարացույց):

Երագների լեզվին բնորոշ է խոսքային ասույթի սիմվոլիկան, ուր բառի նախնական նշանակությունը փոխարկվում է այլաբերական իմաստով. *Արևից արյուն էր թափվում: Արյան մեջ պիտի յուղանք: Երկնից կարմիր անձրև էր գալիս: Երկրից թո՛ղ դուման կիցներ: Գիրքը չորս կողմից լույս կուտար* և այլն:

Լեզվամտածողության այս կողմը օգնում է վերաբնութագրել երագային պատկերը դարձնելու ավելի առարկայական ու տպավորիչ՝ զուգորդական մտածողության յուրահատուկ դրսևորմամբ: Վերջինս բխում է ասացողների հուզահագեքանական երևակայությունից, որի բնորոշ գծերից է բնության և կյանքի ամենաինքնավոր երևույթների միջև՝ նմանություն տեսնելը, մեկի հատկանիշների փոխադրումը մյուսին, բառերի ու հասկացությունների վերածումը առարկայացած պատկերների, յուրօրինակ խորհրդանիշների: Օրինակ՝ երագի մեջ սպիտակ կտորը ենթադրաբար մեկնությամբ պատանք է,

- փուրջ փորած - գերեզման

- գերանը (սյուն) կուտած - մահ. հսրագետի կորուստ (սուրճ սողցի, բալա քան) (յացերգ)

- դուր կուտած, փակած, ույրած - տնից մարդ կմեռնի (սուրճ ու դուռը սև քարով շարվի) (անենք)

- եկեղեցի - հույս, պահապան (Աստվածածինը վկա, Մայր Աստվածածինը օգնական, պահապան (երգման բանաձև, մաղթանք)

- պատից քար ընկած - հարագատի կլորուստ

- առանց անիվների սայլ - դագաղ:

Նմանօրինակ սիմվոլներով երագները խորհրդանշանային մեկնությամբ մոտենում են ժողովրդական բանահյուսության մեկ այլ՝ հանելուկի ժանրին:

Այսպես՝ անանիվ սայլը և՛ երագում, և՛ հանելուկի մեջ դագաղի, մահվան ընդհանրական սիմվոլ է.

«Եյա երդիկ էլ տեսա,

Առանց առնի սկլ տեսա,

Մեջն անոթի գեղ տեսա»: (*Կ. Մ. ի հավաքածուից*)

«Երագիս դուռը դուման էր, կարկուտ գուրար: Հեռվից սեղ քշելով մե կնիկը Լրևաց՝ սևեր հագած»:

Ըստ ժողովրդական մեկնաբանության սայլը դագաղ է, սայլ քշելը՝ աշխարհի կործանում:

Խոսքային ասույթի սիմվոլիկայից բացի պատկերային հյուսվածքի համակարգում մեծ դեր են կատարում երևույթների և առարկաների նմանության հիմքի վրա

ստեղծված համեմատությունները, ինչպես նաև պատկերների իմաստային աստիճանավորմանը ծառայող չափազանցությունը: Այսպես՝ *Տաք մագոթը՝ գետի պես հոսող քաղաքի վրա: Արևը մեզ որ հուր՝ կարծրած կրակ-արյուն լինել (հմմա): Կռվի ջանդակի մեծությամբ մի սև ու մի սպիտակ դառղառ (չափազանցություն): Հիսուսը փոքրացած առփի մեջ (յիստառ):*

Երազատեսներից շատերը կարծես մտածում են համեմատությունների և չափազանցությունների տարերային հոսքով, որը բնական է հետադետյան սրված ապրումների, շիկացած զգացումների հոգևերուսահայտման պարագայում:

Ազգային գոյի հավերժական նշանների կողքին երազներում հաճախ հանդիպում են սիմվոլիկ տրամաբանության այնպիսի ձևեր, որոնք պայմանավորված են թվերով: Երազների պատկերային-հոգեբանական մոդելի հիմքում թիվը վերստեղծվում է սիմվոլի, առանձին դեպքերում այն առարկայորեն համապատասխանում է ասացողի ընտանիքի անդամների թվին կամ նրա կորստի չափին՝ երբեմն ուղղակիորեն նախանշելով աղետի ժամանակային սահմանը՝ ըստ ժողովրդական կանխազգացողության: Այսպես՝ *Մեռած մայրս երազիս եկավ ու ըսավ՝ 4 հոգավ, 4 հոգով արեք մռախ (երազը տեսել է երկրաշարժից առաջ, պատմել է հարազատներին, գտնվել է երազատեսը քրոջ երեք երեխաների հետ):*

Հետաքրքրական է բիրյիական. խորհրդապաշտական թվերի (3, 7, 40) ենթատեքստային իմաստավորումը: Մարդկությունը փաղոց է անցել հաշվման տասնորդական համակարգին, սակայն նրա երևակայության, պատկերների, մտածողության ու խոսքի մեջ դեռ շարունակում են գերիշխել 3, 7, 40 թվերը, որոնք այնքան զորածական են Աստվածաշնչում, որ կոչվում են բիրյիական թվեր: Թվի մետաֆորիկ կիրառումը պատումի մեջ ներմուծում է հեթանոսային աարք՝ մտքի բացահայտ ձևերը ծածկելով թվի առասպելաբանությամբ: Այսպես՝ *Աստվածածինը 3 անգամ թևիս խփեց, 3 անգամ առաջ եկավ ու կրկնեց՝ ես դեռ կամ, ես դեռ կամ, ես դեռ կամ: Բառային կրկնությունները թև կրկնության եղանակով, թև՝ ռժական երանգավորումներով ցույց են տալիս հատկանիշի կամ որևէ գործողության սաստկություն, երբեմն նաև ամբողջականություն: ... 40 կանայք սևեր հագած մառաղ կեփեին մեծ կարսաների մեջ...*

Յօթ թվին վերագրվում է անբավության, ատվածային հարսակայության, անհետագուղի սահմանի, անհատում հորդության արժեք և համարվում է ղժվար բացատրելի, բանի որ յոթի այբբենական նշանը *Դ*՝ հայ միջնադարում նույնացվում էր ատվածության հետ և բնութագրվում էր Աստծու հատկանիշներով:

Երկրաշարժին երազ տեսա. մշտմնիս վրա յոթ տեղ վերք էր բացվել, ամենից շատ սրտիս վերքից արյուն կերթար: Երազիս ծերունի մարդըմ նստած էր 3 ճամփա-բաժնի մեջառեղում: Իբր պիտի մարդկանց երկինք թոցներ: Տեսա հարսս էլ էր ղղտեղ՝ կապույտ շորերով, բորիկ ռտներով, մեկ էլ ղանդաղ վեր ելավ. մե ուրվ վեր, մեկը՝ վար, ձեռս քցի օր ղռենմ, չկրցա, թռավ: (Երկրաշարժին գռվել է հարսը, մնացել է ծննդատանը):

Թվի անորոշությունը երազային պատումին հաղորդում է դիցաառասպելական մտածողության երանգ. Այսպես՝ *... տեսնում եմ, որ գերեզմանոցից հարյուր հազարավոր մարդիկ դուրս գուրած սև դրոշակներով: ... իբր մեր պատուհանի տակ մեծ փոս էին փորել՝ գերեզմանափոս՝ ոչ թե մեկի, այլ հարյուրի, հազարի համար:*

Երազապատումի համար բովանդակային գեների դեր կատարող անորոշ թիվ-նշանագիրը երբեմն վերածվում է ազգային բախտի ու ճակատագրի սիմվոլիկ գոյության: Հայոց պատմական հիշողության թվերը (չարդ) երազային մտածողության մեջ երևակվում են իրատեսական ժամանակային սահմաններով. *Երազիս հարեանիս տուն գնացի: Դուռը իմ ղեմ բացեց փաղոց մահացած էղ տան կինը և ինձ մի թուղթ տվեց կարդալու: Կարդալուց հետո հարցրի՝ ինչ տարեթվեր են, կինը պատասխանեց, որ հայոց ջարդի թվերն են: Պետք է վերջի թիվը ջնջել, նորը գրել:*

Հատուկ իմաստավորում են պսիսանջում երեխաների երազային լեզվամտածողության առանձնահատկությունները, որոնք, լինելով աշխարհի հոգեբանական ընթերցման ձև, հատկորոշվում են գունային լուծումներով հարուստ զգայատեսողական պատկերներով: Տարիքային կրտսեր խմբի անձանց երազներում առարկայական աշխարհի անբացատրելի տեսագծվում է նախնական զգայաճանաչողության ձևերով:

Իսկ աղետի խառքային դրսևորումներն ուռավապես ադտուհայտվում են առանցքային, հեմարանային բառերի կամ բառ-խախտադասությունների միջոցով: Երբեմն խուզական գերարտումը (սարևար) երկխային մղում է գերզգայության և լեզվական գերընկարկության, որը պայմանավորում է բառերի հսկայական թվով զուգորդությունները: Այսպես՝ *Երագիս ամպերի միջից կարմիր ամպ երևաց: Հետո կարմիր անձրև եկավ, ես արյան համ զգացի* (8 տարեկան, Սկրչյան Արփինե):

Մեռատարիքային մասնահատկությունները, բնագոյային կենսազգացողությունը իբրև աշխարհի ճանաչողության սկզբնական, ներքմբռնողական ձև, պայմանավորում են մանուկների լեզվամտածողության անպաճույճ, բայց բացառիկ սրված ու պատկերավոր լինելը:

Երեխաների երագներում հաճախ են հանդիպում համի, հոսի, մաշկային զգայություններից առաջացող սինեսթեզիայի պատկերները: Սինեսթեզիայի յուրօրինակ տարատեսակներից են զուսագզացողությունից առաջացող զգայապատկերները:

«Ես Տարեկի Մարտիրոսյանն եմ, սովորում եմ VI «բ» դասարանում, 9-րդ դպրոցում: Երկրաշարժին կորցրել եմ հայրիկիս, մայրիկիս, քույրիկիս: Ապրում եմ տատիկիս հետ: Երկրաշարժից հետո հարազատներիս տեսա երագում: Ծնողներս ինձ ուղեկցում էին դպրոց: Երեկոյան եկան ինձ դպրոցից տուն տանելու, նրանց հետ էր նաև քույրիկս, որ արդեն մեծ էր: Հայրիկս ինձ հարցրեց՝ բալես, տատիկը քեզ նեղացնո՞ւմ է բայց ես պատասխանեցի՝ չէ: Հետո նրանք ինձ ասացին «ցը» ու հեռացան»:

Լեզվառճական առումով հոգեբանական հետաքրքրություն են ներկայացնում կին ասացողների երագները: Որդեկություն կնոջ բառապաշարը ուշագրավ է երագի և կենսագրական պատումի միախառնմամբ: Որոշակիորեն դժվար է տարոթաշել որտեղ է սկսվում ողոր և որտեղ՝ երագը: Երեւոյային պատում հուզական ապրումի ներթափանցմամբ ամբողջանում են ողբացյալ մոր հոգեկերտվածքը, լեզվամտածողությունը, ապրելակերպի բներանգը: Այսպես՝

Ինչդ չլամ, ինչդ չուլում, բալա ջան,

Այնատախիլ էդավ բալես,

Ծաղկեցի, փնջեցի, աչք մեծորցրի բալիս վրա,

Ծառի պես բացվեիր, բալա ջան

Ես ծառս տնկեցի, բարր չտեսա,

Լավից լավին արժանի, բալա,

Գեր մեկ անգամ ձեռնդ լսեմ, բալա ջան,

Շունչդ առնեի, բալա ջան...

Ինչպես տեսնում ենք, ասացող - երագատեսին սպասող փորձության մախիմացությունը տրված է երագով: Ազգային մասնությունը լեզվական երանգավորումը հետաքրքրական դրսևորում է ստանում՝ ողբամարդ երագատեսների պատումներում: Սովորության լեզուն՝ իբրև այդ մարդու հոգևապրումի արտահայտչամիջոց, դառնում է ընդգրկուն, տարողունակ՝ տարածաժամանակային որոշակի սիմվոլացմամբ՝ հառնելով լեզվական առօրեականության հալքահարման: Նմանօրինակ երագներին հատուկ են հոգեկերտվածքական կառուցվածքային տարրերը, որոնք արտահայտված են հետևյալ երագում.

«Երագիս անցնում եմ բարձրահարկ շենքերի միջով: Ամեն կողմից անունս եմ լսում, կարծես հազարավոր մարդիկ միարերան «Մնացական» են գոռում: «Մնացական, Մնացական, մի գնա, ո՞ր կերբաս»: Գետինը շատ տաք է ու ոտքերիս տակից փախչում է: Ինձ ասում են, որ մարդկանց մարմիններն են, հողը կրաքարով: Ես չգիտեմ ինչու պառկած եմ գետինին: Համկարծ հայտնվում է մեկը, ձեռքին կաթոդիկոսի գավազան, գլխիկի մասում տարրեր ուղղությամբ քերված օձեր, գայիսոնը մտնեցնում է գլխիս և ասում. «Եիր, ժամանակը չէ, եիր, դու շատ գործեր տնես անելու»: Ես չեմ ուզում բարձրանալ: Հողը հեռանում է ինձնից:

Այսպիսով, հանգում ենք այն հետևության, որ երագները, լինելով ազգահոգեբանական մշակույթի մի մաս, կարևորվում են իբրև մարդու ներագիտակցական կյանքի դրսևորման ձևեր: Աղետի երագները՝ որպես աղետի բանահյուսության աեսակ, ազգային համահավաք, բեռնացված հոգեբանության արտահայտություններ են, որոնք աչքի են ընկնում ազգային լեզվամտածողությամբ: Երագների լեզվի ժողովրդայնու-

քունը ձեռք է բերվում ոչ միայն ասացողների ժողովրդախոսակցական և բարբառային երանգավորում ունեցող բառերի հաճախակի գործածությամբ, այլև խոսքի բնդհանուր հյուսվածքով: Երազային պատկերի էությունն խոսքային հյուսվածքը և լեզվական մասնահատկությունները փոխվում են՝ կախված ասացողների սեռատարիքային պատկանելությունից, անհատական-տիպական հատկորոշումներից: Հատկանշական իմաստավորում է ստանում երազների համաաերստի լեզվի և ենթատերստի լեզվի փոխհարաբերությունը՝ իրրև մտքի բացահայտ ձևի և ոչ բացահայտ ձևի գուգադրություն: Ի մասնավորումն, երազը տեսալսողական բնույթի պատկեր է, որը կարող է պատմվել, նկարագրվել խոսքի միջոցով: «Երջինս միշտ չէ որ համապատասխանում է այդ պատկերներին:

Բոլոր դեպքերում, նման հաղորակցումն ունի իր լեզուն, որն իրրև արտահայտչամիջոց՝ դրսևորվում է խոսքային և ոչ խոսքային մակարդակներով: Երազի խոսքային լեզուն երբեք դուրս չի գալիս տվյալ երազատեսի լեզվական իմացությանից, եթե անգամ լեզվական որևէ տարր փոխառվում է, ավելացվում կամ պակասեցվում, այս ամենն արվում է լրացուցիչ երանգավաւման համար՝ դիմելով բացառապես սեփական լեզվական արտահայտչամիջոցներին:

ЯЗЫК ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРЕСКАЗОВ ТЕКСТОВ СНОВИДЕНИЙ

(На основе материалов декабрьского землетрясения 1988г.)

Резюме

К. Саакян

Исследование этнопсихологических последствий после бедствия довольно сложно и проблематично. Изучение психологии бедствий создает основу для научно-теоретических и практических решений, толкований фундаментальных предположений, которые касаются не только национального понятия феномена, но и активности социальной и духовной реабилитации у большинства населения. Принимая во внимание психологические толкования зарегистрированных снов (около 1000), мы выяснили, что они являются не только выражением психологического состояния предсказаний и чувств внутреннего мира страдающего человека, но и явно отражают национальные воображения, формы менталитета, особенности этнологической культуры, ритуалов, обычаев и привычек.